

УДК 726.54-035.4:72.027.03(477.83)(092)
DOI 10.15407/nz2019.02.403

ЛУКА СНИГУР — ОСТАННІЙ МАЙСТЕР БОЙКІВСЬКОЇ ШКОЛИ ХРАМОВОЇ АРХІТЕКТУРИ

Ярослав ТАРАС
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7241-9466>
доктор історичних наук, професор,
Інститут народознавства
Національної академії наук України,
завідувач відділу етнології сучасності,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна.
e-mail: etnomod@ukr.net

Стаття присвячена видатному будівничому Луці Снігуру, останньому майстрові бойківської школи храмової архітектури. З'ясовано, що інформація про майстра Луку Снігура з'явилася в 1925 р., коли він збудував церкву за проектом Лева Левинського в с. Климець. *Актуальність статті* визначається наявністю нової джерельної бази, яка вказує, що ми маємо неточності щодо дат народження, смерті, авторства збудованих церков. *Мета статті* полягає в тому, щоб виправити помилки в біографії Л. Снігура, показати його становлення як майстра-будівничого, розкрити архітектурно-планувальні особливості збудованих ним церков, визначити заходи, які необхідні для гідного вшанування 90-ліття з дня його смерті.

Особлива увага приділена з'ясуванню авторства церков. Даються переліки збудованих Л. Снігуром церков за М. Драганом, В. Січинським, П. Юрченком, В. Вуйциком, В. Слободяном. На основі цього матеріалу та нових джерел подається список збудованих, ремонтованих та збережених на сьогодні церков Луки Снігура.

Під час польових досліджень в селах, де будував церкви Лука Снігур, велися пошуки його могили, фотофіксація збудованих ним церков; записано розповіді, що він був наділений надприродними здібностями.

Запропоновано заходи щодо святкування в 2019 р. 90-ліття з дня його смерті.

На основі дослідження *поставлені завдання*: внести корективи в біографію та творчий доробок Л. Снігура, уточнити місце поховання та встановити пам'ятник на його могилі і пам'ятні дошки на церквах, які він будував; дослідити творчий доробок на ниві спорудження громадських будівель, іконостасів та різьбярства.

Ключові слова: Бойківщина, Лука Снігур, бойківська школа народного храмового будівництва, майстер-будівничий, М. Драган, В. Січинський, П. Юрченко.

Yaroslav TARAS
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7241-9466>
Doctor of Historical Sciences, Professor
The Ethnology Institute
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Head of the Department of Ethnology,
Prospekt Svobody, 15,
79000, Lviv, Ukraine.
E-mail: etnomod@ukr.net

LUKA SNIGUR — LAST BUILDER OF THE BOYKO SCHOOL OF CHURCH ARCHITECTURE

This article is devoted to the outstanding builder Luka Snigur, the last master of the Boyko School of Church Architecture.

The aim of the research is determined by the availability of new sources, which indicates that we have inaccuracies regarding the dates of birth, death, authorship of built churches. *The purpose of this article* is error correction in the L. Snigur's biography, showing his formation as a master builder, disclosure of architectural and planning features of the churches built by Snigur, definition the measures necessary for the worthy commemoration of the 90th anniversary from the day of his death.

Documents certify that Luka Snigur was born on November 6, 1853 and died on June 20, 1929. It was established that the builder was a respected person, highly respected by the Church, and communities of the surrounding villages.

Particular attention has been paid to clarify the authorship of churches. Scientific researches of M. Dragan, V. Sichinsky, P. Yurchenko, V. Vuytsik and V. Slobodian list many churches built by L. Snigur.

On the basis of this material and new sources, we submit a list of Luka Snigur's churches, built, repaired and preserved to this day.

In addition, this article briefly substantiates Snigur's formation and development process as a master-builder. It defines architectural and constructive decisions of the upper churches roofs, Luka Snigur's departure from the ancient models, which was influenced by professional architects. Therefore, it was determined two periods in his work. In the first period (1876 — the end of the XIX century), he continued to develop the architectural heritage of the XVIII-th — first half of the XIX-th century, in the second period (beginning of the XXth cc. — 1920s) he departed from the traditional Boyko School under the influence of modern solutions. It is also highlighted the construction of L. Snigur's houses, peculiarities of solving portals, doors, and decision of corners. It has been established that L. Snigur's churches, houses and public buildings have high artistic value. His buildings are characterized by the perfection of structures and the originality of architectural forms.

The celebrations were proposed in 2019, a year of 90th anniversary from the day of his death.

On the basis of the research, *the tasks were set*: to make adjustments to L. Snigur's biography and his creative work, to specify the place of his burial and install a monument on his grave and memorial plaques on the churches he built; to explore master's creative work in the field of construction of public buildings, iconostases and carvings.

Keywords: Boykivshchyna, Luka Snigur, Boyko School of Church Architecture, master-builder, M. Dragan, V. Sichinsky, P. Yurchenko.

*«Як же бойка не любити, коли ладний дуже,
Ходить собі по зарінку та й паличку струже»*
[1, с. 52].

Вступ. *Постановка проблеми.* Проблема полягає в тому, що майстри-будівничі дерев'яних церков були носіями особливої місії й особливого обдарування, їхні творіння стали символом української ідентичності та маркером певних історико-етнографічних груп. Незважаючи на це, вони опинилися поза контекстом дослідження історичної науки. Вивчення їх творчості дасть нам відповідь, як формували школи народного храмового будівництва та в цілому українське соціокультурне середовище, сприятиме глибокому розумінню специфіки народного будівництва.

Актуальність дослідження. В сучасній історіографії значної уваги набуває розширення сфери просопографічних досліджень. Передусім, історики звертають увагу на вивчення творчої спадщини майстрів-будівничих церков, які зробили помітний внесок у сакральну архітектуру, що не має аналогів у світовій архітектурній спадщині. Знання про майстрів-будівничих є одним із запобіжників збереження громадою дерев'яних церков. *Актуальність статті* визначається наявністю *нової джерельної бази*, яка дає можливість ґрунтовно та об'єктивно висвітлити біографію та творчий доробок Луки Снігура — останнього майстра бойківської школи народного храмового будівництва.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі нових польових та архівних матеріалів виправити неточності в біографії Л. Снігура, показати його становлення як майстра-будівничого, розкрити архітектурно-планувальні особливості збудованих ним церков, визначити заходи, які необхідні для гідного вшанування 90-ліття з дня його смерті.

Аналіз досліджень та публікацій. Народна архітектура українців позбавлена низки імен майстрів, що її творили. «В дуже рідкісних випадках збереглося ім'я майстра, причому ми маємо вказівку лише на одну-єдину збудовану ним пам'ятку. Про жодного майстра ми не можемо вказати, де, коли і скільки він збудував церков, де, у кого вчився і кому передав свої знання, який був його творчий шлях... Коротко, ми не можемо охарактеризувати творчу біографію жодного з народних майстрів-архітекторів» [2, с. 55]. Пощастило здебільшого тим майстрам-

будівничим Бойківщини, імена яких були зафіксовані вченими у першій половині ХХ ст. і стали об'єктами подальших досліджень.

Упродовж XVII—XIX століть зафіксовано лише близько тридцяти прізвищ будівничих сакральних об'єктів на Бойківщині. «Від XVII століття відомі три майстри, від XVIII — 10 майстрів і від XIX століття — 17 майстрів. Важливо підкреслити те, що переважна більшість цих майстрів походила з одного невеличкого закутка Бойківщини — довжиною коло 18 кілометрів, а саме з сіл Погар, Головецько, Риків, Тухля і Либохора, які складали певне середовище, будівельну школу, що створила найвидатніші пам'ятки бойківського сакрального монументального будівництва. Так, Іван Щерб'явий з Гусакова в 1641 році збудував відому церкву у селі Дусівцях, Ілько Пантелеймон в 1630 р. поставив церкву у селі Ісаях, Григорій з Дрогобича в 1630 році збудував церкву у Вовчому, Самусь (Іван. — Я. Т.) Мельникович та Василь Іваникович збудували у 1838 році величний храм у Маткові, Стефан Косилович з відомої сім'ї теслярів збудував в 1862 році гранично закінчений своїми пропорціями храм у Розтоці Вижній (присілок села Орявчик), Лука Снігур з Погара, також з сім'ї потомствених теслярів, збудував біля 35 церков, і серед них у 1882 році оригінальної композиції церкву у селі Росохачі» [3, с. 77].

Уперше інформація про майстра Луку Снігура з'явилася в архітектурних колах Галичини, коли він у 1925 році за проектом Лева Левинського збудував церкву в с. Климець. Про майстрів, які будували церкви на Бойківщині, і зокрема про Луку Снігура з Погара ми дізналися з праці М. Драгана «Українські дерев'яні церкви» [4, с. 152]. Прізвище Луки Снігура потрапило так само й до першої «Історії українського мистецтва», написаної В. Січинським, в якій вказано, що до найбільш визначних будівничих церков відноситься родина Снігурів з Погара [5, с. 106].

Відомий серед бойків майстер Лука Снігур був добре пошанований у роки незалежності України. Так, за енциклопедичним словником «Митці України» він «збудував понад 30 храмів, серед них: церкви в селах Оряві (1882 р.), Росохачі (1882 р.), Маткові (1899 р.)» [6, с. 540]. Подібну інформацію зустрічаємо у біографічному довіднику «Мистецтво України» [7, с. 549] та «Довіднику з історії України» [8,

с. 216—217]. Дані про цього майстра були поміщені в «Українській радянській енциклопедії» [9, с. 283] та «Енциклопедії українознавства» [10, с. 2923].

Святослав Гординський у статті «Мистецькі традиції Стрийщини» також не оминув постаті Л. Снігура. «Дуже активною була родина Снігура з Погару, з нею Лука Снігур сам збудував 35 церков, з них найкраща 7-поверхова в Росохачі 1882 року. Він був активним до 79 років свого життя» [11, с. 190]. Польський путівник «Українське Карпати» вказує, що треба відвідати с. Погар, бо там на переломі ХІХ і ХХ ст. жив Лука Снігур (1846—1929), будівничий дерев'яних церков у навколишніх селах [12, с. 510].

Династією майстрів-будівельників з Бойківщини зацікавився дослідник дерев'яної архітектури України П. Юрченко, який у розділі «Дерев'яна архітектура» монографії «Історія українського мистецтва» відзначив, що «багата на високі досягнення традиція бойківського будівництва закінчується роботами покоління Снігурів з Погара» [13, с. 62]. У примітках дослідник подає інформацію про Л. Снігура, посилаючись на працю В. Січинського [13, с. 386]. У своїй наступній праці «Дерев'яна архітектура України» згаданий автор ще раз вказує, що «багате традиціями бойківське будівництво закінчується роботами покоління Снігурів з Погара» [14, с. 140].

У пошуках фактів із життя та творчого здобутку Л. Снігура дослідник П. Юрченко у 1960-ті відвідав «місця, де жив і творив Снігур, вивчав пам'ятки дерев'яної архітектури, безпосередньо чи опосередковано пов'язані з його діяльністю, звертаючись до земляків майстра та його помічників». Результатом польових досліджень став нарис «Майстер Лука Снігур з Погара».

Необхідно зауважити, що нарис був написаний в кінці 1960-х — на початку 1970-х рр., однак побачив світ у скороченому варіанті лише 1993 р. та в повному обсязі — 2007 р., через 21 та 35 років після смерті П. Юрченка [15, с. 3]. Причиною такої затримки були ідеологічні заборони радянської влади, яка вважала, що Церква й релігія є ворогами людства і не бажала висвітлювати все позитивне, що було пов'язано з ними.

Критично аналізувати цей нарис через 37 років поспіль, коли він писався при тоталітарному радянському режимі, з позиції, що «його текст, звичайно, відображає стан наукових досліджень, їхню

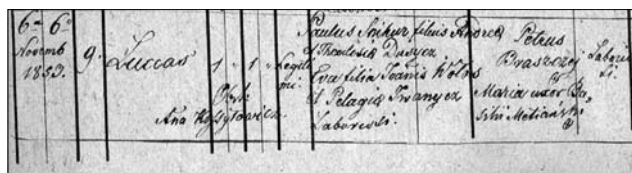
ідеологічну заангажованість, розхитаність — під впливом тривалого русифікаційного тиску — мовно-стилістичних норм і термінології» [3, с. 94] було б не зовсім коректно.

Радянська цензура не допустила до друку нарис через «замилування стариною, безідейність» [15, с. 59]. Не став рятівним епізод, де Л. Снігур «в обідній час наказував їм (своїм майстрам. — Я. Т.) їти обідати, а сам на кілька хвилин заходив у приміщення вівтаря. Це заінтригувало хлопців і, хоча вони й побоювались суворого майстра, але одного разу підглядали, що дід Лука з ямки, де мав стояти вівтар, витягнув пляшку, налив чарочку, випив і мерщій побіг обідати. Як кажуть, Богові Богове, а кесарю — кесарево» [3, с. 78].

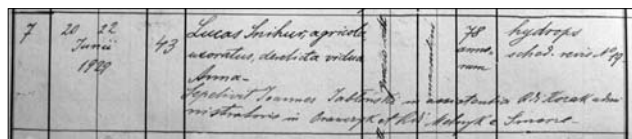
Можемо припустити, що майстер міг і випити чарку, але тримати пляшку й чарку на Божому місці в цей час не дозволив би собі найбільший атеїст. На нашу думку, вигаданий епізод з життя великого майстра був необхідний для радянської ідеології, яка вимагала від авторів негативного змалювання всього, що було пов'язане з Церквою. Цей епізод, як і захисна передмова В.І. Касіяна, написана на прохання видавця [15, с. 59], не допомогли П. Юрченку подолати цензуру. Треба віддати належне П. Юрченку за те, що він, незважаючи на заборону досліджень церковної тематики, все ж займався нею і зробив нарис на основі польових матеріалів про Луку Снігура і написав фундаментальні праці з сакральної архітектури.

Праці П. Юрченка є важливими для історії архітектури України, оскільки написані на основі польового матеріалу, опитування «самих старих мешканців Погара, які знали Снігура — Гординця Ілька, 96 років, Іванковича Яцька, 82 років і колишнього помічника майстра Михайла Брящя» [3, с. 77], яких давно нема в живих. В нарисі П. Юрченко зазначає, «що спроба написати біографію далека від досконалості, що в ній немало є ще спірних припущень, автор має надію, що своєю скромною працею викличе у читачів інтерес до цієї проблеми» [3, с. 66].

Заслугою П. Юрченка є те, що він виклав, як в оточенні гір і лісів складався характер, духовний уклад бойків і як він відбився в їхній архітектурній творчості, показав шлях становлення Луки Снігура від помічника до самостійного майстра, описав його дитинство, вишкіл у майстра Арвая, зробив

Іл. 1. Запис у метричній книзі с. Погар на латині про народження Луки Снігура 6 листопада 1853 р.

Іл. 2. Запис у метричній книзі с. Погар на латині про смерть Луки Снігура 20 червня 1925 р.

орієнтовний реєстр його робіт, дав архітектурно-конструктивну характеристику збудованих Лукою Снігуром церков і хат, відтворив зовнішній образ Снігура. «Це був чоловік середнього росту, дуже сутулий, начебто горбатий. На ходу він ніс праве плече трохи вперед, як людина, яка довгі роки працювала сокирою, нагнувшись, тесала колоди. Носив Снігур вуса, що звисали донизу, і довге волосся, стрижене під скобку, ходив у простій селянській бойківській одежі з личаками на ногах» [3, с. 77].

Основна частина. Прийшов час, і дійсно, як зауважив П. Юрченко, його скромна праця викликала неабиякий інтерес. Отже, на основі новознайдених матеріалів торкнемося насамперед двох важливих питань — дат народження і смерті Луки та збудованих ним церков та хат.

Необхідно відзначити, що відкривачі постаті майстра Луки Снігура М. Драган та В. Січинський не подають дат народження і смерті, лише вказують, які він церкви збудував. Оминають це питання В. Вуйцик та В. Слободян у статті, присвяченій майстрам-будівничим [16, с. 588]. Вперше дати його народження (1846) та смерті (1928) оприлюднив П. Юрченко в «Історії українського мистецтва» [13, с. 386]. Ці дати ґрунтувалися на зібраній інформації від респондентів у кінці 1960-х років. Про те, що вони походять від респондентів, свідчить відсутність дня і місяця народження та смерті Л. Снігура, а також покликання на джерело, з якого вони взяті.

Датування автора щодо народження і смерті майстра Снігура закріпилося у науковій і довідковій літературі («Енциклопедія українознавства» [10, с. 2923], «Українська радянська енциклопедія» [9, с. 340], довідник «Митці України» [6, с. 540], біо-

графічний довідник «Мистецтво України» [7, с. 549], «Довідник з історії України» [8, с. 216—217] та окремі автори, які пишуть про майстрів-будівничих [17, с. 27]).

Дослідник Василь Слободян у коментарі до нарису Петра Юрченка «Майстер Лука Снігур з Погара», метою якого було виправити неточності, погоджується з поданими датами народження та смерті Л. Снігура, що затвердилися у згаданій літературі.

Певну ясність щодо дати народження та місця поховання вніс Сколівський краєзнавець Ігор Чудійович, який вивчає бойківську Сколівщину. Йому «знаковим жестом Господнім в Оряві в старій церкві по підказці священника вдалося знайти старі метричні книги с. Орява та Погар, в яких є інформація про Луку Снігура»¹. Під час експедиції в липні 2018 р. в с. Орява ми ознайомилися з метричними книгами, зробили копії.

У метричній книзі церкви с. Погар зафіксовані дати народження, одруження та кількість дітей Луки Снігура. Є дата народження Л. Снігура в метричній книзі, яка зберігається в Центральному державному архіві України у Львові. В ній зазначено, що «6 листопада 1853 року народився і 6 листопада був охрещений в будинку № 9 села Погар, Лука, законний син. Батько Павло Снігур, син Андрія і Теодосії Дусич, матір Єва, донька Івана Волоса і Пелагії Іванич. Селяни. Хресні Петро Брящей та Марія, жінка Василя Метяньського. Селяни. Повитуха (та, що приймала роди) Анна Косилович» [18].

Із церковної книги с. Погар ми також дізнаємося, що Лука 15.06.1875 р. одружився з Анною (23.07.18?? р., † 07.02.1931 р.), донькою Івана Масинця. В них було три сини і дві доньки. Донька Катерина Снігур народилася 30.?.188? р., одружилася з Юрком Дубом з Оряви (19.04.1886 р.), виїхали в Америку, в них була донька Анна Дуб (4.07.19?? р., † 1913 р.)².

Син Йосиф Снігур народився 19.04.1884 р., одружився 30.10.1906 р. з Юстиною Багринець, мали дітей: Марію, Агафію, Євку. Син Дмитро Снігур народився 21.10.1886 р., виїхав в Америку.

¹ Лист І. Чудійовича до Я. Тараса зберігається в приватному архіві Я. Тараса.

² Дати народження жінки і дочок не збереглися через те, що вони були написані з правого боку аркуша, який по всій довжині пошкоджений.

Син Григорій Снігур народився 5.06.1896 р., одружився з Анною, донькою Михайла Гординця, мали доньку Марію Снігур, сина Луку Снігура (народився 21.11.1924 р.). Дочка Євка Снігур народилася 18?? р., померла 12.10.1908 р.

У метричній книзі померлих мешканців с. Погар в позиції № 7 вказано, що помер Лука Снігур 20 червня в будинку № 43 с. Погар, похований 22 червня 1929 р., селянин, греко-католик, жонатий, залишив вдовою Анну, похований о. Іваном Яблонським в асистенції з о. Козаком, настоятелем церкви Орявчика та о. Мельником, парохом церкви в с. Сможе. Помер у віці 78 років від водянки. Причина смерті була засвідчена вїтом с. Погар [19]. Цю метричну книгу в 1929 р. переглянув декан о. Мосора, про що свідчить запис: «переглянув 1.?.1929 р. Мих. Мосора декан».

У метричній книзі про народження над прізвищем Лука Снігур зроблений після його смерті запис: «похований 3 (трьома) священиками». Парох церкви с. Погар цим записом підкреслив, що в цьому селі похована поважна особа, шанована церквою, громадами навколишніх сіл, на похороні якої були присутні три священики.

У згаданій книзі, яка тільки фіксувала дати народження, одруження та кількість дітей, у верхньому куті над прізвищем Лука Снігур також поставлена дата смерті 20 червня 1929 року. Ці документи чітко засвідчують, що Лука Снігур народився не в 1846 р., а 06.11.1853 р., і помер не 1928 р., а 20.06.1929 р.

Необхідно відзначити, що в жодному записі про народження та смерть в метричних книгах с. Погар не продубльовано такої інформації. Все це свідчить, що майстер Лука Снігур був поважною особою, шанованою Церквою, громадами навколишніх сіл.

Підтвердив нам дату смерті Луки Снігура житель с. Погар Ілько Щербанович. Він вказав, що його тато Яким «ходив за Польщі в 1929 р. на свідчення смерті Луки Снігура»³.

Про побожність Луки Снігура свідчить книга церковного інвентаря с. Погар. На сторінці 16 зроблений такий запис: «1922 р. д. (дня. — Я. Т.) 3/1 поблагословив о. Яр. Лучаковський три нові дзвони для Церкви в Погарі, куплені парохіянами на місце

³ Записано 18.07.2018 р. від Щербановича Ілька Якимовича, 1931 р. н. в с. Погар Сколівського району.

Іл. 3. Церква Св. Дмитра, с. Погар, 1876. Майстер Арвай, ремонтував у 1894 р. Лука Снігур. Світл. 2018 р.

забраних під час війни (Першої світової. — Я. Т.) дзвонів на цілі військові. Дзвони називалися: найбільший — Михайл, середній — Ілія (Ілля), найменший — Лука. Четвертий дзвін купив Лука Снігур, провізор, за 200 долярів в 1925 р., так само паук (світільник) в ризницю» [20].

Чимало зусиль доклав краєзнавець Ігор Чудійович у пошуках могили відомого бойківського майстра-будівничого Луки Снігура. За його інформацією вона знаходиться поряд з церквою Св. Дмитра в с. Погар. Ми намагалися знайти могилу під час експедиції на Бойківщину у липні 2018 року. На подвір'ї церкви є лише два поховання (часів Другої світової війни), поряд на пагорбі знаходиться цвинтар. Складність полягає в тому, що нікого з рідних Луки Снігура в селі немає, вони проживають поза межами України, одна внучка живе в м. Стрий. За словами респондента Василя Івановича, який живе біля церкви, могила Луки Снігура була перенесена на цвинтар. Колись за нею доглядав «чоловік маминої сестри Косолович, Лука Снігур був його вуйком, він помер у віці 84 роки. За могилою два роки ніхто не доглядає»⁴. Ми відвідали цю могилу з залізним хрестом серед інших безіменних могил. Робота по уточненню місця поховання Л. Снігура триває, йде пошук рідних.

Зупинимося на питанні збудованих Лукою Снігуром церков.

Перші відомості про церкви, які збудував Лука Снігур, подає М. Драган: Росохач 1882 р., Гусне Ви-

⁴ Записано 18.07.2018 р. від Івановича Василя Федоровича, 1957 р. н. в с. Погар Сколівського району.

Іл. 4. Могила Луки Снігура на цвинтарі с. Погар, вказана Василем Іванковичем. Світл. 2018 р.

Іл. 5. Пам'ятний знак біля церкви Св. Дмитра, с. Погар, встановлений майстрові-теслі Луці Снігуру. Світл. 2018 р.

жне 1890 р., Погар 1876 р. майстер Аравай, направ-
ляв верхи Лука Снігур 1894 р., Матків ц. Пр. Трійці
1899 р., Криве 1922 р., Климець 1925 р. [4, с. 152].
Володимир Січинський у науковій праці «Dřevěné
stavby v Karpatké oblasti» вказує, що «Лука Сні-
гур збудував 35 церков, в тому числі церкви в селах
Росохачі (1882), Оряві (1892), Гусному Вижня-

му (1890), Погарі (ремонт церкви, 1894), Маткові
(1899), Климці (1925). Найкращі його роботи —
церкви в Росохачі і Маткові — є найвищим досяг-
ненням бойківського дерев'яного будівництва» [22,
с. 105]. За свідченням «його помічників, сучасни-
ків, земляків, збудував і відновив біля 35 церков і
біля 20 цивільних будинків різного призначення» [3,
с. 81]. Документально доведено його авторство де-
сяти будівель (вісім церков і дві хати).

На основі даних М. Драгана, В. Січинського та
власних досліджень Петро Юрченко складає орієн-
товний реєстр робіт Снігура: «церкви у селах
(за даними М. Драгана і В. Січинського): 1. Рос-
охачі — 1882 р.; 2. Оряві — 1882 р.; 3. Гусному-
Вижному — 1890 р.; 4. Погарі — 1894 (правив
верхи); 5. Маткові — 1899 (церква на цвинтарі);
6. Кривому — 1922 р.; 7. Климець — 1925 р. (за
свідцтвом помічників майстрів і його сучасників,
зібраних М.С. Бартків); 8. Довжках — 1877 р.;
9. Сухім Потоці — 1884 р.; 10. Радичі — 1880 р.;
11. Яблінці (перебудова); 12. Лосинці (перебудова);
13. Івашківцях (перебудова); 14. Красному (перебу-
дова; можливо, робота Л. Снігура або його школи);
15. Мохнатову; 16. Сможому (за свідцтвом поміч-
ників майстра, сучасників, зібраних М.Р. Бартків);
школи в селах: Погарі, Оряві, Сможому, Івашків-
цях; водяні млини в селах: Ільникові, Кривому, По-
гарі, Довжках; будинки лісництва в селах: Сможо-
му, Погарі, Козьовій; хати в селах: Оряві, Кривому,
Погарі; різьблення іконостасів для церков в селах:
Кривому, Радичі, Довжках» [3, с. 81].

Список збудованих Л. Снігуром церков подають
В. Вуйцик та В. Слободян: «Збудував церкви у се-
лах Сколівського і Турківського районів: Росоха-
чі 1882 р., Оряві 1882 р., Сухому Потоці 1884 р.,
Верхньому Гусному 1890 р., Пресв. Трійці в Маткові
1899 р., Кривому 1922 р., Климці 1925 р. за проєк-
том Лева Левинського та ремонтував 1877 р. церкву
в с. Довжках Сколівського району (не збереглася),
за припущенням П. Юрченка, перебудовував церк-
ви в с. Лосинцях у 1892 р. та с. Івашківцях Турків-
ського району і ремонтував церкву 1880 р. у с. Ра-
дичах того ж району, а також у рідному селі Погарі
1894 р. та 1901 р. у с. Сможому Сколівського ра-
йону» [16, с. 588].

У коментарі до нарису П. Юрченка «Майстер
Лука Снігур з Погара» В. Слободян вносить уточ-

нення до списку, наведеного автором. «Майстер не будував церков у Красному, Мохнатому та Яблінці. Церкву в Сухому Потоці він звів 1889 року, у Сможому — 1901, Радичі — у 1923, у Лосинці та в згаданих уже Івашківцях не перебудовував, а збудував нові храми відповідно в 1892 і 1891 роках. Окрім названих, Лука Снігур звів ще церкви в Миті — 1879 року (це була його перша самостійна робота), Задільському — 1889, Ясіночці (Ясінка Стецьова) — 1900, Завадці — 1901, Гусному-Нижньому — 1903-го» [3, с. 95].

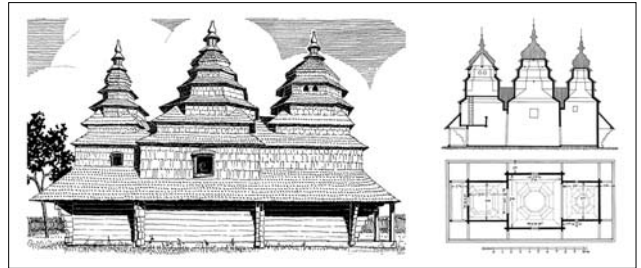
На основі останніх досліджень Лука Снігур збудував та ремонтував церкви в таких селах Сколівщини:

1. Погар — Св. Дмитра — збудував у 1876 р. майстер Арвай, ремонтував у 1894 р. Л. Снігур.
2. Мита — Собору Св. Івана Хрестителя — 1879 р. (перша самостійно збудована Л. Снігуром церква).
3. Росохач — Св. Арх. Михайла — 1882 р.
4. Орява — Різдва Пресв. Богородиці — 1882 р. (1890?).
5. Сухий Потік — Св. Арх. Михайла — 1889 р. (1893?).
6. Задільське — Св. Арх. Михайла — 1889 р.
7. Завадка — Св. Арх. Михайла — 1901 р.
8. Сможе — Св. Арх. Михайла — 1901 р.
9. Довжки — Стрітіння Господнього — 1912 р. (ремонтував).
10. Криве — Св. Онуфрія — 1922 р.
11. Климець — Пресв. Євхаристії — 1925 р. (остання будована Л. Снігуром церква, за проектом Л. Левинського).
12. Дзвіниця церкви с. Ялинкувате — рік будівництва не встановлений;

Турківщини:

1. Верхнє Гусне (Гусне Вижнє) — Собору Пресв. Богородиці — 1890 р.
2. Лосинець — Св. Дмитра — 1892 р.
3. Матків — Пресв. Трійці — 1899 р.
4. Ясінка-Стецьова — Св. Дмитра — 1900 р.
5. Нижнє Гусне — Пресв. Трійці — 1903 р.
6. Івашківці — Св. Арх. Михайла — 1921 р.
7. Радич — Собору Пресв. Богородиці — 1923 р.

У середньому кожних три роки Л. Снігур будував церкву. Згідно з поданими дослідниками датами будівництва церков Л. Снігуром були такі роки, коли будівництво церков велося паралельно в двох

Іл. 6. Церква Св. Арх. Михайла, с. Росохач, 1882 р. Зі збірки НМЛ. Загальний вигляд, поздовжній переріз, план. Рис. М. Драгана

Іл. 7. Церква Різдва Пресв. Богородиці, с. Орява, 1882 р. Майстер Лука Снігур. Світл. 2018 р.

селах або протягом року (1882 р. — Орява, Росохач, 1889 — Сухий Потік, Задільське, 1901 — Завадка, Сможе).

Збудовані церкви в один рік вимагають доказової бази щодо авторства Л. Снігура і дат їх будівництва. Не виключаємо того, що йому могли допомагати його учні та підмайстри. Складений на основі уточнень В. Слободяна реєстр збудованих Л. Снігуром церков потребує подальшої перевірки. В один рік збудувати дві церкви, в Росохачі та Оряві, неможливо. Ми вважаємо, як і П. Юрченко, в Оряві Снігур направив верхи, а не збудував церкву.

Пояснити авторство багатьох церков та дати будівництва можуть церковні інвентарні книги. В збереженій інвентарній книзі села Гусне Нижнє, складеній 1927 р., записано: «збудував майстер-самоук Снігур».

Із збережених церков майстра Луки Снігура ми можемо побачити: на Сколівщині — ц. Св. Арх. Михайла у с. Росохач, 1882 р.; ц. Собору Св. Івана Хрестителя у с. Мита, 1879 р.; ц. Св. Арх. Михайла у с. Сухий Потік, 1889 (1893?) р.; ц. Св. Арх. Михайла у с. Задільське, 1889 р.; ц. Св. Арх. Михайла у с. Сможе, 1901 р., перебудована; ц. Св. Онуфрія у с. Криве, 1922 р.; ц. Пресв. Євхаристії у с. Климець за проектом архітектора Лева Левинського, 1925 р.; ц. Св. Дмитра

Іл. 8. Церква св. Арх. Михайла, с. Завадка, 1901 р. Майстер Лука Снігур. Світл. 2018 р.

Іл. 9. Церква Пресв. Євхаристії, с. Климець, 1925. Майстер Лука Снігур. Світл. 2018 р.

у с. Погар — поправив верхи в 1894 р. на церкві, яку збудував майстер Арвай 1876 р.; на Турківщині — ц. Собору Пресв. Богородиці у с. Верхнє Гусне, 1890 р.; ц. Св. Дмитра у с. Лосинець, 1892 р.; ц. Пресв. Трійці у с. Матків, 1899 р.; ц. Св. Дмитра у с. Ясінка-Стецьова, 1900 р.; ц. Св. Арх. Михайла у с. Івашківці, 1921 р. Будував Л. Снігур дзвіниці та каплиці в с. Климець і Погар.

Коротко торкнемося питання, як відбувалося становлення Луки Снігура майстром-будівничим. Творча підготовка майстра Луки Снігура проходила у 1870-ті роки, коли бойківська школа народного храмового будівництва досягла високих архітектурно-художніх вершин. Ці вершини були досягнуті завдяки майстрам, які «походили з одного невеличкого закутка Бойківщини, ... з сіл Погар, Головецько, Риків, Тухля і Либохора, які складали певне середовище, будівельну школу» [3, с. 77].

Незаперечно, що в цьому середовищі проходив вишкіл Л. Снігура. З дитинства він бачив роботу май-

стрів, забавою багатьох дітей на Бойківщині було майструвати щось із дерева. Ось яку історію розповіли нам в його рідному селі Погар. «Як був малим, будував церкви з патичків на воді. Поки він будував, худоба, яку він пас, пішла в овес. Вийшов господар, щоб покарати пастуха, подивився не церкву з патичків, сказав, що з нього будуть люди та подарував Луці худобу, що була у вісї. Він виріс і став майстром»⁵. Згідно з польовими дослідженнями П. Юрченка «Лука не пильнував волів, а майстрував, кінчилось нарешті, катастрофою: господар порубав усі моделі Луки, а його вигнав» [3, с. 90]. Ці дві суперечливі розповіді свідчать, що у Луки з ранніх років його життя проявився інтерес до теслярської справи, сакральної архітектури.

Можна припустити, що зустріч Снігура з майстром Арваєм відбулася, коли той будував церкву в с. Погар, йому на допомогу громада відрядила Луку Снігура. Тоді 23-річний одружений Лука став помічником майстра, набував творчого досвіду в будівництві церков. Через три роки в 26-річному віці він отримав замовлення на будівництво церкви в с. Мита. Фактично він у 26 років виступає як зрілий майстер і будує свою першу церкву.

Необхідно зазначити, що зрілість набувалася раніше при будівництві хат, будинків лісництв, шкіл, млинів. Будував Л. Снігур за планом з трьох квадратів, більшого посередині в менших зі сходу і заходу (Росохач, Должки, Матків, Орява, Завадка, Мита). Орієнтувався Л. Снігур і на давні традиції функціонально-планувального вирішення церков. Церкви в селах Миті і Кривому мають каплиці над бабинцем [4, с. 82, 83].

Взірцями для майбутніх церков йому були ц. Св. Миколи в с. Кривка (1795 р.), церкви в селах Волосянка (1804 р.), Кальне (1820 р.), Лавочне (1827 р.), ц. Собору Пресвятої Богородиці в с. Матків (1838 р.), церква в с. Хітар (1860). Всі ці церкви славляться ступінчастими пірамідальними верхами, які формуються на основі комбінації четвериків та восьмериків. Церква Св. Миколи в с. Кривка мала всі три верхи з чотирма восьмибічниками, а церква в с. Матків мала середній верх, перекритий п'ятьма восьмибічниками, а бічний — чотирма.

⁵ Записано 18.07.2018 р. від Косиловича Михайла Андрійовича, 1947 р. н. в с. Погар Сколівського району.

Ці взірці були просторовими моделями як для майстра, так і для громади, яка хотіла мати таку саму церкву, але кращу, вищу. Взірцями збудованих Л. Снігуром церков у селах Мита (1879), Сухий Потік (1889) були церкви в с. Волосянка (1804), Лавочне (1827), Хітар (1860). Ці церкви мали верхи з одним чотирибічником і трьома восьмибічниками посередині, одним чотирибічником і двома восьмибічниками по боках.

Накривав свої церкви Л. Снігур комбінованими верхами. Довгий час він притримувався вирішення верхів на основі комбінації одного чотирибічника і трьох восьмибічників посередині, одним чотирибічником і двома восьмибічниками по боках (Мита, 1879; Сухий Потік, 1889). Вершиною щодо завершення верхами основних об'ємів є церкви в селах Росохач і Задільське, які мають середній верх з одним чотирибічником і чотирма восьмибічниками. У церкві с. Верхнє Гусне всі три верхи — з одним чотирибічником і трьома восьмибічниками. Особливістю верхів у церквах Л. Снігура є те, що восьмирики дуже низенькі, вони слабо проглядаються з-під стріх наметів.

Для надання статичності верхам Л. Снігур замість перехресних стяжок-бантин для їх скріплення використовує чотири балки, встановлені паралельно до стін на невеликій відстані від них, які в кінцях перехрещуються (ц. Св. Арх. Михайла в с. Росохач).

На початку ХХ ст. Лука Снігур відходить від будівництва тридільних церков, де кожен зруб перекритий високими ступінчастими верхами, що звужуються доверху і завершені невеликими главками. Відхід Л. Снігура від старовинних зразків відбувався під впливом професійних архітекторів, які на початку ХХ ст. проектували і будували дерев'яні церкви в селах Галичини. Вони внесли модернові елементи в об'ємно-планувальні рішення, що часто не вписувалися в художні смаки громад, які хотіли бачити тридільні церкви з високими багатозаломними верхами, а не п'ятизрубні, переважно з одним масивним верхом, покритим бляхою, зі стінами, шальованими дошками.

Відхід від традиційних взірців в творчості Л. Снігура ми побачимо на прикладі двинтарної церкви у с. Матків (1899), яка «справляє враження, начебто вона перевезена сюди десь з Галичини, з центральної чи північної Львівщини» [3, с. 86]. В цей пері-

Іл. 10. Бойківська хата № 1, с. Кальне. Майстер Лука Снігур

Іл. 11. Бойківська хата № 2, с. Кальне. Майстер Лука Снігур

од народні майстри-теслі втрачають свою незалежність, творчу ініціативу і безпосередній зв'язок із замовником — громадою. Дана ситуація морально вплинула на всіх майстрів-будівельників в Галичині, у тому числі на Л. Снігура.

У 1925 р. Л. Снігур збудував церкву в с. Климець за проектом Лева Левинського. Верхи у цій церкві він поставив традиційно бойківські, а не як у проекті — гострої конусоподібної форми, горизонтально членовані. На вимогу архітектора він відмовився переробити їх відповідно до проекту, це зробили його помічники. Лука Снігур показав характер, що він майстер, який побудував не одну церкву і розуміється, які мають бути верхи на бойківських церквах. Він всіляко намагається бути незалежним у своїй творчості, хоч це призводить до неприємних конфліктів з професійними архітекторами.

Іл. 12. Вхід до бойківської хати № 1, с. Плав'є. Майстер Лука Снігур. Світл. 2018 р.

Іл. 13. Вхід до бойківської хати № 2, с. Плав'є. Майстер Лука Снігур. Світл. 2018 р.

Церква в с. Климець була останньою, яку збудував Снігур. В його рідному селі пояснюють, чому Лука перестав будувати церкви. «Це сталося тому, що його торбу з інструментами вкрав Михайло Климецький з Оряви. Без цієї торби він не міг будувати»⁶.

Перестав будувати церкви Л. Снігур тому, що був хворим уже при будівництві церкви в с. Климець. За свідченням Каліни Жмутин, «під час будівництва церкви в селі у її мами жив майстер Луць, він був дуже добрий, що було їв, спав на печі», мав проблеми зі здоров'ям⁷.

⁶ Записано 18.07.2018 р. від Косиловича Михайла Андрійовича, 1947 р. н. в с. Погар Сколівського району.

⁷ Записано 18.07.2018 р. від Жмутин Каліни Юрківни, 1929 р. н. в с. Климець Сколівського району

У церковному будівництві Л. Снігура можна виділити два періоди. У першому періоді (1876 р. — кін. ХІХ ст.) він продовжив розвивати архітектурні надбання ХVІІІ ст. — першої половини ХІХ ст., притримуючись бойківських традицій. У другому періоді (поч. ХХ ст. — 1920-ті рр.) він відходить від традиційної бойківської школи під впливом модерних рішень, характерних для церков міст і містечок Галичини.

За свідченням респондентів, Лука Снігур, як і більшість народних майстрів, був наділений надприродними здібностями. В с. Радичі про нього розповідають наступне: «Майстер Луць був характерником. Лежить ввечері вдома, а хтось прийшов на будову вкрасти дошку. Злодій взяв її, та так і ходив з нею навколо церкви цілу ніч, аж поки він, Луць, не прийшов вранці і не відпустив його» або «Молодий підмайстер боїться вилізти на риштування, а Луць каже — лізь, вгору тебе не потягне, а вниз не пущу»⁸.

«Як падав молодий майстер під час будівництва церкви, то Лука робив так, що він помаленьку котився і не побився. Такий випадок був при будівництві в селі Мохнатуму»⁹.

В с. Завадка «під час будівництва церкви прийшов панок поглумитися над майстром, його здібностями. Лука Снігур нічого не сказав панові, затесав тибля, кинув його догори, він точно залетів у висвердлену дірку в плениці, сокиру, якою він тесав тибель, кинув у те місце, яке він попередньо вказав панові. Сокира полетіла і точно встромилася в це місце. Панок побачив, що це не простий чоловік, знахар, швидко пішов з будови»¹⁰. Громада Завадки під час будівництва церкви вимагала, щоб Лука Снігур будував більшу церкву. Він сказав людям: «Вам досить цієї церкви, бо ця з часом буде порожня. Так і сталося, сьогодні на Службу Божу приходять мало людей»¹¹.

Лука Снігур будував хати. Ця ділянка його творчості найменш досліджена. Більшість дослідників вказують, в яких селах він будував хати, і да-

⁸ Цю легенду записав у с. Радичі І. Чудійович.

⁹ Записано 18.07.2018 р. від Косиловича Михайла Андрійовича, 1947 р. н. в с. Погар Сколівського району.

¹⁰ Записано 18.07.2018 р. від Марочканця Ярослава Олексійовича, 1947 р. н. в с. Завадка Сколівського району.

¹¹ Записано 18.07.2018 р. від Марочканця Ярослава Олексійовича, 1947 р. н. в с. Завадка Сколівського району.

ють їм загальну характеристику. Дослідник церковної дерев'яної архітектури М. Драган в покажчику місцевостей в монографії «Українські дерев'яні церкви» вказує, що Л. Снігур збудував хату в с. Кривому, яка разом з хатами в селах «Тухолька, Мита, Росохач, Криве, Тисовець, Риків, Головецько, Плав'я була однорядна тридільна хата у формі довгого прямокутника з квадратом світлиці посередині і двома прямокутниками сіней і комори по боках» [4, с. 40, 83]. Знаємо, що він будував хати в селах Погарі, Оряві, Кривому. «В селі Погарі над рікою Орявою в ряду з іншими хатами стояли дві хати роботи Снігура, одна його власна, а друга — хата Чайки» [3, с. 88].

«Хата Луки Снігура після його смерті та з виїздом зі села Погар його дітей була розібрана Михайлом Романичем, з цього дерева він побудував собі хату. Не збереглася хата Чайки, різьбяр іконостасів та маляра, з яким в парі працював Снігур. Хату Чайки розібрав Федір Стасів, на його плящу побудувався»¹².

Необхідно зазначити, що хати, збудовані Л. Снігуром в селах Бойківщини, не обміряні і не описані. Особливістю цих хат є те, що входи до них вирішені монументально, шляхом встановлення напроти вхідних дверей до хати на галереї портиків у вигляді арки та фігур цих стовпчиків.

Нам вдалося знайти дві хати в с. Хітар, які, за свідченнями їх господарів, збудував Л. Снігур. На одній із них є вирізана дата будівництва — 1914 р. Вони по всьому головному фасаді мають опасання (галерею), портали у вигляді арки, в одній хаті він поставлений посередині галереї, в другій — з правого боку. Портали і фігурні стовпчики декоровані. Ці хати мають притаманні риси бойківської житлової архітектури і в той же час в них можна помітити кілька особливостей. Вони збудовані з якісного матеріалу, мають багатий декор на одвірках, колонках, вишукані рішення вуглів. Дерев'яні кронштейни, що несуть на собі дах над галереєю та на вуглах, мають складні профілі, які характерні для кам'яних кронштейнів. Люди не живуть в цих хатах, через недогляд вони руйнуються.

Збудовані Л. Снігуром церкви і хати засвідчують найтісніший взаємозв'язок між сакральним, житловим і навіть господарським будівництвом у вико-

¹² Записано 18.07.2018 р. від Щербановича Ілька Якимовича, 1931 р. н. в с. Погар Сколівського району.

Іл. 14. Бойківська хата, с. Тухолька

Іл. 15. Вугол хати, с. Плав'є. Майстер Лука Снігур

ристанні конструктивних, декоративних вирішень. Це об'єктивно, бо ті самі майстри будували і хати, і церкви. Особливо це поєднання проглядається в рішенні церкви в с. Росохач, в якій Снігур споруджує навколо бабинця широку криту галерею (опасання), яка пов'язана внизу з лежачими балками, на які установив профільовані стовпчики, в ній напроти входу до бабинця поставив одвірок зі застрілами і округленим вгорі отвором з оригінальними фігурними врубками коротких косяків, характерний для опасання бойківських хат.

Усе викладене ще раз засвідчує, що Лука Снігур свій вишкіл проходив насамперед під час будівни-

цтва хат, громадських будівель. Незаперечно, що як і церкви, хати та громадські будівлі, збудовані Л. Снігуром, мають мистецьку цінність.

На основі новознайдених матеріалів необхідно внести корективи в біографію та творчий доробок Л. Снігура.

Лука одружився з Анною Масинець не на 21 році життя, а на 22 році. Сьогодні ми можемо дати відповідь на запитання, «що робив Снігур протягом майже десяти років — від 1872 до 1882 року, коли він будує церкву у Росохачі і виступає як визнаний зрілий майстер» [3, с. 81]. В цей час він будував хати, громадські споруди, а в 1879 році збудував церкву в с. Мита. Майстром він став у 26 років, а не у 29.

Найстаршою з відомих нам церков необхідно вважати церкву в с. Мита, збудовану Снігуром в 1879 р., а не церкву у селі Росохачі, збудовану ним у 1882 році, коли йому було 36 років [3, с. 81]. Луці Снігуру доручили збудувати церкву в селі Климець у 1925 році, коли йому було 72 роки, а не 79 [3, с. 87]. Дзвіницю в с. Погар він збудував, коли йому було поза 70 років, а не за 80 років [3, с. 87].

Враховуючи те, що Лука Снігур був останнім майстром бойківської школи народного храмового будівництва, збудував 16 церков, із яких 12 збереглося, а церква в с. Росохачі відноситься до геніальних творів, сьогодні необхідно:

- на основі нововиявлених матеріалів ліквідувати різнобіг щодо дат народження, смерті Л. Снігура та дат, пов'язаних з його будівничою діяльністю;
- продовжити дослідження вивчення авторства та архітектурно-планувальних вирішень багатьох церков, шкіл в селах: Погарі, Оряві, Сможому, Івашківцях, Козьовій; млинів в селах: Сможому, Козьовій; хат в селах: Оряві, Кривому, Хітарі та інших селах;
- уточнити місце поховання, встановити пам'ятник Л. Снігуру на його могилі та пам'ятні дошки на церквах, які він збудував;
- відреставрувати збудовані Л. Снігуром церкви, громадські будівлі та розробити туристичний маршрут, присвячений його творчості та архітектурі Бойківщини;
- зберегти для майбутнього етнографічного музею авторські хати, громадські будівлі Л. Снігура;
- дослідити його творчий доробок на ниві спорудження іконостасів та різьбярства в селах Кривому, Радичі, Довжках та інших селах;

- підготувати монографію, присвячену творчості Л. Снігура, та провести в 2019 році наукову конференцію з нагоди 90-ліття з дня смерті.

Список скорочень

НМЛ — Національний музей у Львові

1. Коломийки. Київ, 1969. 604 с.
2. Таранушенко С. *Дерев'яна монументальна архітектура Лівобережної України*. Харків, 2014. 864 с.
3. Юрченко П. Майстер Лука Снігур з Погара. *Пам'ятки України: історія та культура*. 2007. № 3. С. 66—95.
4. Драган М. *Українські деревляні церкви*. Львів, 1937. Ч. I. 160 с.
5. Січинський В. *Історія українського мистецтва*. Нью-Йорк, 1956. Т. 1. Архітектура. 180 с.
6. *Митці України. Енциклопедичний довідник*. Київ, 1992. 848 с.
7. *Мистецтво України. Біографічний довідник*. Київ, 1997. 700 с.
8. *Довідник з історії України*. Київ, 1999. Т. 3. 688 с.
9. *Українська радянська енциклопедія*. Київ, 1983. Т. 10. 543 с.
10. *Енциклопедія українознавства*. Львів, 2000. Т. 8. 2923 с.
11. Гординський С. Мистецькі традиції Стрийщини. *Стрийщина. Історико-мемуарний збірник*. Нью-Йорк; Торонто; Париж; Сідней, 1990. Т. II. С. 185—194.
12. Rąkowski Grz. *Українське Карпати і Podkarpacie. Część zachodnia. Przewodnik krajoznawczo-historyczny po Ukrainie Zachodniej. Część V*. Oficyna Wydawnicza REWASZ, 2013. 568 s.
13. Юрченко П. Дерев'яна архітектура. *Історія українського мистецтва*. Київ, 1968. Т. 3. С. 21—69.
14. Юрченко П. *Дерев'яна архітектура України*. Київ, 1970. 192 с.
15. Юрченко П. *Майстер Лука Снігур з Погара. Образотворче мистецтво*. 1993. № 3—4. С. 58—62
16. Вуйцик В., Слободян В. Матеріали до словника народних будівничих. *Записки наукового товариства ім. Шевченка. Т. ССХІІ. Праці Комісії архітектури та містобудування*. Львів, 2001. С. 544—601.
17. Могитич І. Архітектура дерев'яних храмів. *Вісник Інституту Укрзахідпроектреставрація*. 2002. Ч. 12. С. 8—29.
18. *ЦДДА м. Львів*. Ф. 201. Оп. 4а. Спр. 4216.
19. Метрична книга церкви Св. Дмитра с. Погар.
20. Книга церковного інвентаря с. Погар.
21. Sičynskij V. *Dřevěné stavby v Karpatске oblasti*. Praha, 1940. 216 s.

REFERENCES

Kolomyjky. (1969). Kiev: Naukova dumka [in Ukrainian].

- Taranushenko, S.A. (2014). *The Wooden Monumental Architecture of the Left-Bank Ukraine. The full edition*. Kharkiv: Publisher Savchuk O.O. [in Ukrainian].
- Yurchenko, P. (2007). Master Luke Snigur from Pohar. *Sights of Ukraine: History and Culture*, 3, 66—95 [in Ukrainian].
- Dragan, M. (1937). *Ukrainian Wooden churches* (Ch. 1). Lviv [in Ukrainian].
- Sichinsky, V. (1956). Architecture. In *History of Ukrainian art* (Vol. 1). New York: Naukove Tovarystvo im. Shevchenka v Amerytsi [in Ukrainian].
- Kudrytskyj, A.V. (Ed.). (1992). *Artists of Ukraine. Encyclopedic Handbook*. Kiev [in Ukrainian].
- Kudrytskyj, A.V. (Ed.). (1997). *Art of Ukraine. Biographical guide*. Kiev [in Ukrainian].
- Pidkova, I.Z., & Shust, R.M. (Eds.). (1999). A guide to the history of Ukraine (Vol. 3). Kiev [in Ukrainian].
- Ukrainian Soviet Encyclopedia*. (1983). (Vol. 10). Kiev [in Ukrainian].
- Kubijovych, V. (Ed.). (2000). *Encyclopedia of Ukrainian Studies*. Lviv [in Ukrainian].
- Gordinsky, S. The artistic traditions of the Stryj region. In *Strijshchina Historical and Memoirs collection* (Vol. II). NY; Toronto; Paris; Sydney [in Ukrainian].
- Rąkowski, Grz. (2013). Ukrainian Carpathians and PreCarpathians (Western part). In *Things to do. Sculptor of the Middle Ages in the Ukraine* (Part V). REWASZ Publishing House [in Polish].
- Yurchenko, P. (1968). Wooden architecture. In *History of Ukrainian art* (Vol. 3). Kiev [in Ukrainian].
- Yurchenko, P. (1970). *Wooden Architecture of Ukraine*. Kiev: Budivelnik [in Ukrainian].
- Yurchenko, P. (1993). Master Luke Snigur from Pohar. *Art*, 3/4, 58—62 [in Ukrainian].
- Wuyitsik V., & Slobodian, V. (2001). Materials to the dictionary of folk builders. In *Notes of the Scientific Society named after Shevchenko* (Vol. CCXLI: Works of the Architecture and Urban Development Commission). Lviv [in Ukrainian].
- Mohitich, I. (2002). Architecture of wooden temples. *Bulletin of the Institute Ukrzakhidproektrestavratsiya*, 12, 8—29 [in Ukrainian].
- TSDIA of Lviv*. F. 201. Op. 4a. Issue 4216 [in Ukrainian].
- Metrical Book of the Church of St. Dmitry village Pogar* [in Ukrainian].
- Book of church equipment village. Pogar* [in Ukrainian].
- Sichynský, V. (1940). *Wooden buildings in the Carpathian region*. Prague: